

Архангельская А.

## СЕКСИЗМ В ЯЗЫКЕ : МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

Olomouc : Univerzita Palackého, 2011. — 326 с.

Нова монографія А. М. Архангельської (2007 р. в Україні було опубліковано дослідження «“Чоловік” у слов’янських мовах») — підсумок її багаторічних студій феміністської критики мови. Якщо в попередній праці авторка намагалася описати порушену проблему з позаідеологічної позиції «третьої сторони», тобто неупередженого спостерігача за виявами й рефлексіями маскулінності й фемінінності у слов’янських мовах та культурах, то в рецензованій праці вона зайняла активну антифеміністську позицію: не випадково праця починається з епіграфа — латинської сентенції *Audiat et altera pars* «Хай буде почута й інша сторона».

Представники феміністської течії в мовознавстві стверджують, що мова — чоловічий винахід, тому в ній нібито наявні гендерно-дискримінаційні структури, які певним чином впливають на мислення її носіїв. Відштовхуючись від цієї тези, вони доходять висновку, що дійсність є такою, якою ми її назвемо, і що ми всі перебуваємо в полоні патріархатних (авторка надає перевагу цьому слову над його варіантом *патріархальний* як такому, який точніше передає вкладений нею зміст) стереотипів і страждаємо від «гендерної сліпоті», тому необхідно змінити структури мови, які формують у нас ті стереотипи, тобто здійснити «гендерну корекцію андроцентричного лінгвального мислення». Для цього потрібно усунути з мови структури, що виражають перевагу (вищість) однієї статі над іншою, бо підпорядкований (упідлеглений) стан жінки в мові визначає її нерівноправний з чоловіком статус.

Як і попередня, ця книжка написана на матеріалі російської, української і чеської мов. У ній висвітлено не лише погляд ав-

торки на питання роду, статі, андроцентризму в мові, а й результати її багатолітніх спостережень над відображеними в мові образами чоловіка (мужчини) і жінки, а також її ставлення до проблем гендерного реформування мови.

Ідеологи фемінізму в мовознавстві на підтвердження положення, що мовна картина світу нібито ґрунтується на чоловічому погляді, де жіноче представлено як другорядне або взагалі ігнорується, наводять такі факти: 1) отождолення понять «людина» і «чоловік» (у багатьох європейських мовах вони позначаються одним словом); 2) відмаскулінне походження парних іменників жіночого роду (*лікар* → *лікарка*); 3) використання іменників чоловічого роду для позначення осіб жіночої статі; 4) нерівноцінність чоловічих і жіночих корелятивів назв особи за професією, видом діяльності, соціальним статусом (*секретар* / *секретарка*) і використання для позначення видів діяльності з високим соціальним статусом лише чоловічих форм (*державний муж*, рос. *отцы нации*); 5) синтаксичне узгодження за формою чоловічого граматичного роду підмета-займенника *хто* незалежно від статі особи-референта (*Хто прийшов?*, хоча мова йде про жінку); 6) протиставлення маскулінності й фемінінності в якісному (позитивна і негативна оцінки) і кількісному (домінування чоловічого як загальнолюдського) відношеннях, що приводить до гендерної асиметрії.

Сексистськими, тобто гендерно нерівноправними, також вважають використання назв жіночого роду для позначення низьких якостей чоловіка і висміювання чоловічих якостей через жіночий рід (*Це не чоловік, а баба*), парні формули з препозитив-

ністю номінанта чоловічого роду і постпозитивністю номінанта жіночого роду у стійких бінарних формулах (*батько й мати, дід і баба, брат і сестра, чоловіки й жінки* тощо) та ін.

А. М. Архангельська на багатьох переконливих фактах доводить безпідставність цих аргументів для висновку про сексизм у мові. Основна ідея праці, яка чітко сформульована у прикінцевих висновках, полягає в тому, що мови — насамперед знакові системи і наявні в них мовні асиметрії є результатом не соціальних, а головно мовних еволюційних процесів, тому розглядати їх як наслідок соціальної нерівності й упередженого ставлення однієї статі до іншої неправдоподібно.

Так, зокрема, що стосується отождолення понять «людина» і «чоловік» (див. рос. *человек*, англ. *man*, латин. *homo* тощо), яке нібито приписує жінку, не вважає її людиною (рос. *женщина не человек*), то, як переконливо доводить авторка, насправді його у повному обсязі не існує. Етимологія, історія семантичного розвитку цих слів і їхнє сучасне функціонування засвідчують їх близькість, а не тотожність. Ця близькість спричинена власне мовними чинниками, хоча певний вплив соціальних і культурних процесів тут заперечити також не можна (с. 17–28, 102, 268).

Утворення парних іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду — незаперечний факт. У таких контрастних парах, де яскраво виявляється прагнення визначити жінку через чоловіка, констатують лінгвістично-феміністичні, зауважено стверджується вищість, перевага чоловіка над жінкою. Правда, інша частина представників феміністичної критики мови має абсолютно протилежний погляд на це явище: наявність жіночого корелята до чоловічого найменування розглядається як факт позитивний. Тут потрібно також урахувати, що утворення парних іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду не є симетричним (від деяких іменників чоловічого роду не створюються похідні для позначення осіб жіночої статі), і цей факт деякими представниками гендерної лінгвістики трактується навіть як вияв сексизму в мові. Крім цього, непоодинокими є факти відфемінінного творення назв осіб чоловічої статі (*доярка* → *дояр*, *вдова* → *вдівець*, *стриптизерка* → *стриптизер*, *проститутка* → *проститут* тощо). Існує також чимало випадків, коли важко визначити, чи назва жіночої статі є відмаскулінним утворенням чи обидві одиниці виникли в результаті кодеривації. Нарешті, деякі відмаскулінні фемінітиви часто різняться значенням або його відтінками від відповідних чоловічих назв

(*математик* — «спеціаліст у галузі математики, вчений» → *математичка* «учителька, викладачка математики»; *солдат* «рядовий військовослужбовець» → *солдатка* «дружина солдата»; *друкер* «спеціаліст поліграфічного виробництва» → *друкарка* «жінка, яка друкує на друкарській машинці»; рос. *дальнобойщик* «водій автомобіля-трейлера, який здійснює далекі поїздки» → *дальнобойщица* «проститутка на трасах постійних маршрутів» тощо) (с. 29–42, 103).

Генеричну функцію назв осіб чоловічого роду, тобто їхню здатність іменувати осіб не тільки чоловічої, а й жіночої статі (*інженер, професор, депутат*), представники феміністичної лінгвістики розглядають як явище, що має на меті приховати у мові жінку і завадити їй самоідентифікуватися. У монографії переконливо спростовується ця думка й доводиться, що андроцентризм у мові — це наслідок мовної еволюції, а не чоловічого свавілля. Треба також урахувати те, що оскільки чоловічі найменування вважаються престижнішими, оточені позитивним ореолом, то самі жінки більше схильні називати себе як представника певної професії або як носія певного соціального статусу чоловічим граматичним родом (с. 107). Спостереження за вживанням чоловічих родо-особових номінантів на позначення жінки без жодних зневажливих чи принизливих конотацій дозволяє твердити не про дискримінацію, не про витіснення номінантів жіночого роду номінантами чоловічого роду, а про їхню тісну взаємодію, про збагачення, поповнення репертуару номінантів жінки номінантами чоловіка без жодних додаткових прагматичних інтенцій, а в деяких випадках навіть навпаки — з позитивним прагматичним потенціалом, що не свідчить про протиставлення в мові чоловічого як позитивного та жіночого як негативного. Навпаки, вербалізація саме чоловічого через жіноче може вважатися дискримінаційною для чоловіків.

Теза про дискримінативність як мовних структур, так і стереотипів маскулінного і фемінінного, відображених у мові, підсумовує авторка, не підтверджується. Така постановка питання — наслідок упередженого підходу до мови, «особливого» його бачення, під «особливим кутом зору» (с. 82).

Прибічники гендерної лінгвістики підходять до мови з позиції «ображеного», їх бачення дискримінації має суб'єктивний характер, про що свідчить згадувана вже кваліфікація одного й того самого явища як дискримінативного і як нейтрального чи навіть позитивного. Дискримінацію вони вбачають там, де її немає. У мові, безперечно, є родо-статева асиметрія, яка спирається на принципи андроцентризму, однак причин

убачати в цьому дискримінацію жіночого немає.

У монографії порушено питання і про різний ступінь андроцентризму в досліджуваних мовах. Як стверджує дослідниця, аналіз виявив андроцентризму на різних рівнях систем досліджуваних нею трьох слов'янських мов переконує в нереальності науково вираженого і надійно верифікованого визначення ступеня андроцентризму однієї мови стосовно іншої. Це пов'язано з надзвичайною складністю встановлення критеріїв, шкал андроцентричності, а головне — з відсутністю надійних, об'єктивних методів вивчення цього явища у мові (с. 267).

Надмірна антропоморфізація мови, приписування їй злих намірів — шлях у нікуди, бо в такому разі мова з національного надбання і засобу та символу єднання, солідарності нації перетворюється у знаряддя ворогування статей. Саме змішування граматичних, соціальних і культурних категорій уможливило визначення граматичної категорії роду як андроцентричної, сексистської, дискримінативної мовної структури, в якій відображено зневажання (нехтування, позбавлення) соціальних прав жінки.

У монографії піддано сумніву й положення про те, що мова створена чоловіками, тому чоловік у мові на відміну від жінки представлений позитивно чи позитивно-нейтрально. Численні марковані чоловічим граматичним родом негативно оцінювані маскулінізми й пейоративні номінанти, а також факти родо-статевих транспозицій жіночого на чоловіче тощо важко співвіднести з визначенням мови як чоловічого винаходу (с. 269).

Боротьба за звільнення мови від сексистських структур зімкнулася з боротьбою за створення гендерно-коректної мови як мови соціальної рівності. На основі аналізу досліджень, присвячених вивченню шляхів становлення гендерно-коректної лексики в українській, російській і чеській мовах, дослідниця дійшла думки, що гендерно-коректна новомова не пустила глибоких коренів і поки що якоїсь серйозної загрози цей вид «виправлення» мови не становить. Ідеї реформування мови з метою створення гендерно-коректних засобів ідентифікації жінки займають у цих мовах різне місце. Російська й українська мови зорієнтовані на фемінізацію маскулінізмів, чеська мова з регулярним творенням відмаскулінних фемінін-

них назв — на лексико-граматичну нейтралізацію узагальнювальної функції генеричних маскулінізмів. Ці процеси стимулюються в російській лінгвокультурній спільноті тенденцією до демократизації мови (однак у цілому відчувається суперечливе ставлення до таких новоутворень), в українській — національно-мовним пуризмом (тут спроби творення парних іменників за родом діяльності жіночого роду збіглися у пуристів і радикально налаштованих борців за права жінок), у чеській — ідеєю феміністської критики мови.

І в російській, і в українській мовах активне вживання і стилістичний перерозподіл фемінативів як засобів підвищення статусу жінки набули ознаки глобального процесу, внаслідок чого з'явилася велика кількість фемінізованих маскулінізмів, які суперечать системним характеристикам і узусу цих мов або набувають виразних прагматичних характеристик, що автоматично переводять їх із рангу статусних найменувань у ранг характеристичних. У цих двох мовах тенденція до фемінізації мови донедавна штучно стримувалася. В українській мові це відбувалося під тиском російської. Нині фемінізація в українській мові сприймається як національна риса української мови і як засіб відштовхування від упливу російської мови. Однак далеко не всі новостворені «несексистські» форми є вдалими. Не можна визнати вдалими і спроби нейтралізувати статус генеричних маскулінізмів у чеській мові. Тому актуальним є питання відновлення втраченого мовного такту, мовного смаку і поваги до власної, а не чужої, мовної традиції. Слід погодитися і з твердженням А. М. Архангельської про те, що організм мови — це свого роду екосистема: будь-яка спроба втручання в його структуру з метою усунути одні асиметрії в мові моментально породжує інші, ще більш серйозні (с. 271).

Праця А. М. Архангельської дуже на часі. Коли в українському мовному соціумі панує всюдозволеність і феміністи з божевільним завзяттям продукують лексичні покручі на кшталт *критикиня, критикеса, педагожка, біоложка, політоложка, сексоложка, членка, боркinya, борчиха, старостка, ворогиня, доктореса, редактриса* тощо, не завадило б прислухатися до викладених у рецензованій книжці розумних порад.

М. КОЧЕРГАН

Космеда Т. А.

# EGO I ALTER EGO ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

Дрогобич : Коло, 2012.— 372 с.

Шевченкіана поповнилася монографією «Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу» — наслідком багаторічної праці професора Т. А. Космеда. Публікації книги передувало 14 статей, присвячених аналізу мовної особистості Великого Кобзаря в одному з типів його ego-тексту — письмennyчому щоденнику, відомому в науці як «Журнал».

І в статтях, і в книзі здійснено вдалу спробу перенести термін Ego і Alter Ego зі сфери інших гуманітарних наук (філософії, психології, літературознавства, юриспруденції) в лінгвістичну сферу. Це виправдано: до останнього часу «Журнал» (Щоденник) Тараса Шевченка не був предметом комплексного лінгвістичного дослідження, як не було й узагальнення того, які набутки має сучасна філологічна наука стосовно його щоденникового дискурсу.

Тому логічним стає переконання дослідниці в тому, що, незважаючи на ґрунтовне вивчення творчості Тараса Шевченка, загадкою до цього часу залишається «Журнал» (Щоденник) письменника, написаний російською мовою, оскільки не визначено місце цього твору в художній системі Великого Кобзаря (с. 13). Саме недостатність уваги мовознавців до розкриття особливостей щоденника як мовленнєвого жанру взагалі й праць про Щоденник Тараса Шевченка, які б окреслили концептуальні положення щоденникознавства, визначили потребу в такій монографії. Дослідження щоденникового тексту актуалізовано ще й тим, що в ньому найпослідовніше передається своєрідний вид комунікації — автокомунікація, у трактуванні якої зроблено перші кроки.

Обраний у праці напрям на вивчення комунікативно-дискурсивних мовних процесів, пов'язаний з усвідомленням людського, тобто суб'єктивного чинника в мові, спроектовано на дослідження мовної особистості Тараса Шевченка, чиї емоції і почуття виражені відповідним набором мовних одиниць. Цей напрям виявився перспективним і результативним. Було доведено, що сутність мовної особистості неможливо осмислити без теоретичних засад, у структурі яких важливе місце має посісти щоденникознавство, яке Т. А. Космеда називає діаріумологією, а того, хто здійснює щоденникову діяльність, пропонує називати діаристом і розглядати як репрезентанта мовної особистості, тим са-

мим окреслюючи нове наукове дослідницьке спрямування, можливо, й новий розділ науки про мову. Філологічний підхід до вивчення щоденників передбачає два аспекти їх дослідження: літературознавчий з накопиченим досвідом і лінгвістичний, становлення якого лише окреслюється.

У формуванні й утвердженні лінгвістичного аспекту щоденникознавства рецензовану працю важко переоцінити. У ній уперше узагальнено дані з історії щоденникових жанрів, літературознавчого й лінгвістичного підходів до їх опису, визначено тип класичного щоденника, зокрема й написаного нерідною мовою, яким є «Журнал» Тараса Шевченка.

Той факт, що «Журнал» написано російською мовою, пояснюється тривалим перебуванням його автора в російськомовному середовищі. Це породжувало дві свідомості, сформовані українською й російською мовами: перша спрямована на індивідуальну особистість, а друга — на колективний тип, тобто те «суспільство, без якого особистість не існує» (с. 76). Відбувається накладання української мовної свідомості на російськомовний шевченківський текст, тобто простежується явище, коли на код змісту цього тексту накладається код, що має, по-перше, автокомунікативний характер, а по-друге, — інонаціональний, інокультурний, який виявляється у використуваннях лексичних і фразеологічних одиниць рідної мови.

У монографії вперше в Україні виділено методологічні засади вивчення щоденника як ego-тексту в межах діаріумології. Актуалізовано необхідність уточнення дефініцій таких термінів, як «щоденник» і «ego-текст», виокремлення їх ознак, параметрів, принципів, аспектів і методики опису. Крім того, наголошено на розробленні теорії щоденникової жанрології з урахуванням різних принципів класифікації жанрів.

Рецензована монографія складається з п'яти розділів. У першому розділі «Мовна особистість: дефініції, структура, виміри, типи» докладно розглядаються основні складники мовної особистості — мовна спроможність і мовна й комунікативна компетенція, становлення й розвиток мовної особистості, формування національної мовної особистості в Україні, типи мовної особистості, міжкультурна комунікація як параметр характеристики мовної особистості.

Різномасштабний аналіз окреслених у підрозділах питань, пов'язаних із тлумаченням мовної особистості, збагачує комунікативну лінгвістику новими спостереженнями, висновками, обґрунтованими рекомендаціями.

На окрему увагу в розділі заслуговує підрозділ, в якому даються штрихи до портрета мовної особистості Тараса Шевченка. Відносячи автора «Журналу» до інтровертивного психотипу, дослідниця вбачає в ньому надзвичайно емоційну й експресивну людину, емоції якої направлені здебільшого у своє внутрішнє «Я». Разом із цим у щоденникових записах Тарас Шевченко звертається до свого Alter Ego, що в багатьох місцях «Журналу» набуває ознак діалогу «Я» і «Я<sub>1</sub>», тобто Ego й Alter Ego, заснованого на вираженні потаємних думок і почуттів, зразки вербалізації якого містяться в наступних розділах.

Водночас Тараса Шевченка кваліфіковано як сильну українську національну елітну мовну особистість з високим рівнем комунікативної компетентності, лінгвокреативної діяльності, виявленої в українській мові. Крім того, він білінгв: йому притаманна комунікативна міжкультурна компетенція завдяки володінню російською мовою, знанню культури й ментальності її носіїв. Що ж до мовної компетенції, виявленої у використанні нормативної російської мови, то вона нижча порівняно з українською. Деталізовано це в подальшому розкритті теми.

Метою другого розділу «Автокомунікація як діалог «Я» (Ego) і «Я<sub>1</sub>» (Alter Ego)» є репрезентація автокомунікації Т. Шевченка в його поетичному дискурсі — розгляд сутності процесу автокомунікації, діалогу «Я» і «Я<sub>1</sub>» з огляду на сучасну міждисциплінарну парадигму гуманітарних знань. Зумовлено це, як зазначено в книжці, відсутністю в лінгвістичній україністиці всебічного дослідження процесу автокомунікації як однієї з важливих проблем комунікативної лінгвістики. Цю нішу заповнює передусім формування теоретичних основ автокомунікації, зокрема аналіз засад Ego й Alter Ego на тлі сучасних гуманітарних наук, розуміння Ego й Alter Ego як внутрішнього мовлення, точніше внутрішнього діалогу, і їх тлумачення в лінгвістичному вимірі. Окреслені в трьох підрозділах ознаки автокомунікації дали змогу дослідниці виявити репрезентанти Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні (на матеріалі «Кобзаря») і пояснити значення концептів «дума», «думка» для українського ментального простору як основних концептів української культури.

Ці два розділи заклали підвалини подальшого дослідження заявленого в назві монографії щоденникового дискурсу Тараса Шевченка.

У витлумаченні кардинальних положень третього розділу «Жанр щоденника і

його статус у традиційній і новій парадигмах гуманітарних знань. Формування діаріумології (щоденникознавства): постановка проблеми» Т. А. Космеда залишається вірною своєму дослідницькому кредо — досліджуваний матеріал повинен мати широке історичне і теоретичне обґрунтування. На сторінках цього розділу це втілюється у висвітленні історії щоденникового жанру, традиційного погляду на щоденник як літературно-побутовий жанр, а також у визначенні місця щоденника в системі літературно-художніх, документально-мемуарних і мовленнєво-побутових жанрів. Тут же скрупульозно аналізуються питання, пов'язані з дослідженням щоденникового жанру в літературознавстві початку ХХІ ст., з усвідомленням щоденника як психолінгвістичного явища (для чого пишуться щоденники?), і завершує цей розділ значний за розміром і вагою роздуми про теоретичні роздуми підрозділ, у якому детально розглянуто сучасні дослідження щоденникового тексту (дискурсу) в мовознавстві.

Логічним продовженням проникнення в історію й сутність жанру щоденника стали четвертий і п'ятий розділи, позначені всебічним розкриттям набутих знань у вивченні щоденникового тексту і виявленні у ньому автокомунікації й концептосфери «Журналу» Тараса Шевченка, що є незаперечним внеском Т. А. Космеди в проблему, яка потребувала й потребує подальшого глибокого наукового осмислення.

Положення, окреслені в назві четвертого розділу: «Щоденник» Т. Шевченка в оцінці сучасних дослідників. Характер і форма відображення в ньому діалогу Ego і Alter Ego. Проблема вибору мови», розкрито в чотирьох підрозділах. У двох з них подано огляд лінгвістичної Шевченкіани, розглянуто «Журнал» як дослідницький об'єкт сучасної філології в інтерпретації літературознавців і лінгвістів.

На переконання дослідниці, Тарас Шевченко усвідомлював: щоденник — це задушевна бесіда автора із самим собою, це діалог його Ego із його ж Alter Ego. Так воно й було: щоденникові записи вербалізували авторський душевний стан у час очікування і закінчення солдатської служби, що відтворено в запитаннях і відповідях, стверджувальних, заперечних та односкладних реченнях, риторичних запитаннях.

У наступних двох підрозділах порушено складні питання щоденникознавства стосовно автокомунікації Тараса Шевченка й обрання російської мовою «Журналу», які здобули переконливі відповіді, а сформульовані висновки суттєво доповнюють характеристику шевченкової автокомунікації. Серед них — визнання однієї з істотних прикмет автокомунікації Тараса Шевченка, вираженої в «Журналі», а саме — її бікультурний характер. Це в свою чергу дозволяє

зробити висновок, що його мовна особистість здатна реалізувати міжкультурну комунікацію. Отже, текст щоденника створено в режимі своєрідного багатоаспектного діалогу не лише письменницького Его із Alter Ego, а й діалогу культурогом, аксіологем епохи, в яку жив письменник, зі світовим культурним контекстом. Висновок вартий уваги вчених-щоденниківів.

Завершується книжка розділом «Ключові фрагменти концептосфери щоденника Т. Шевченка та його інтертекстуальності», наповненим спостереженнями над відображенням у мовній свідомості Тараса Шевченка концептів «руський город», «Москва», «Петербург», «Україна», «Владимир Даль», «посиделки», «самовар», «чай», над процесом концептуалізації засобами індивідуально-авторських оказіоналізмів й українізмів. Майже двадцять сторінок відведено розгляду російської фразеології щоденникового дискурсу, відображеної в мовній свідомості Тараса Шевченка. Дані, репрезентовані в цьому розділі, — це демонстрація незаперечного успіху сучасного щоденникознавства й шевченкознавства.

У досягненні високого рівня здійсненого дослідження велику роль відіграв вироблений автором рецензованої праці власний стиль інтерпретації наукових даних, що визначається переважно такими особливостями, як доступність викладу багатоаспектних питань, широка фахова інтертекстуальність, представлена активним використанням приміток для наукового полілогу, завдяки яким розширюються відомості про розглядуваний предмет, значна кількість покликань на праці не лише вітчизняних, а й зарубіжних філологів, наявність високого пієтету до визначних учених, конкретність в оцінці неоднозначного розуміння окремих тверджень, уміння узагальнювати позитивне й окреслювати перспективне.

У третьому розділі зазначено, що відомості про щоденник, подані в «Літературознавчому словнику-довіднику» (1997) й «Літературознавчій енциклопедії» (2007), вимагають коригування, додаткової інформації. Ці праці містять майже тотожне визначення: щоденник — «це літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася», яке є всі підстави продовжити «інформацією, мотивованою розвитком теорії комунікативної лінгвістики, про те, що автор щоденника прагне репрезентувати діалог зі своїм внутрішнім “Я”, “Я<sub>1</sub>”, хоче оприлюднити, “привідчинити” двері в особистісний комунікативний простір, здійснює особливий вид мовленнєвої діяльності» (с. 121). Доповнення

заслугує реалізації в енциклопедичних чи словниково-довідникових виданнях.

Не обійдено в монографії і фактичні помилки, що трапляються деяких розвідках. Так, у статті Н. Ландар названо, крім щоденників Тараса Шевченка, Миколи Куліша, Михайла Коцюбинського, щоденник Івана Франка, якого не існує (с. 128).

Те, що книжка наповнена роздумами, критичними зауваженнями, свідчить про складність заявленої в її назві теми, зумовлює полеміку і водночас налаштованість ученого дійти об'єктивних пояснень засадничих понять щоденникознавства.

З огляду на перспективу перевидання праці висловимо деякі побажання й зауваження щодо окремих недоглядів у її редагуванні. Так, упадає в око дещо схематичний розгляд діалогу Его й Alter Ego в поетичному мовленні. Зауваження не принципове, адже в роботі йдеться про щоденниковий дискурс, і все ж бажано було б огляд поетичного мовлення дещо розширити, зважаючи на зіставлення з першорядними рисами щоденникового тексту, і вказати на можливість і потребу розкриття його сутності в окремому дослідженні.

Праці бракує докладнішого й системнішого висвітлення діаріумології як наукової дисципліни, хоч слід урахувувати, що першовідкривачам завжди важко.

З недоглядів зазначимо такі: на с. 193, де схематично зображено узагальнену модель комунікативної ситуації, запропоновану Р. Якобсоном, двічі називається *адресат* замість *адресант* — *адресат*; на с. 82, 87, 89 та ін. написання «Я» і «Я<sub>1</sub>» то в лапках, то без лапок; в анотації пропонувано автором філологічна наука представлена в написанні *девіаріумологія*, тимчасом як у тексті — *діаріумологія*; на с. 77, 247 та ін. є окремі орфографічні й пунктуаційні помилки.

Висловлені зауваження не стосуються концепції дослідження, яке збагатило українську мовознавчу науку викладом авторського розуміння сучасної теорії мовної особистості, доповнило її міркуваннями щодо типів мовної особистості, їх можливого розширення на основі класифікацій, зумовлених урахуванням мовної, комунікативної й емоційної компетенцій. Поза сумнівом, рецензована праця зацікавить шевченкознавців, філологів, психологів вищої школи, а також учителів-словесників, аспірантів, усіх тих, хто прагне усвідомити засади української культури, проблеми мовознавства.

С. ДОРОШЕНКО  
(Харків)

**Скоробогатова О. О.**

**ГРАММАТИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ И ПОЭТИЧЕСКИЕ  
СМЫСЛЫ: ПОЭТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РУССКОЙ ГРАМ-  
МАТИКИ (морфологические категории и лексико-грамматичес-  
кие разряды имени)**

Х. : НТМТ, 2012. — 480 с.

*Поетія — це краса, створена талантом і вимогливістю  
поета, втілена в найкращий мовний матеріал*  
(В. М. Русанівський).

Монографічне дослідження О. О. Скоробогатової «Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (на материале категорий и лексико-грамматических разрядов имени)» здійснене в руслі проблематики Харківської лінгвістичної школи, основним у діяльності якої є «різномісність філологічних інтересів у широкому розумінні слова *філологія*, розробки питань мовознавства, літератури та суміжних з ними галузей у тісному зв'язку з проблемами філософії, психології та інших наук»<sup>1</sup>. Наслідуючи традиції своїх попередників, сучасні харківські науковці на початку XXI століття значну увагу приділяють усебічному пізнанню мови художніх творів: аналізу стилістико-мовленнєвої структури російської прози, української прози і поезії, лінгвокогнітивній інтерпретації ідіостилі письменника, поетичній мові в її еволюційному розвитку<sup>2</sup>. Логічним продовженням цих пошуків є звернення до функціонування морфологічних категорій, потенційних ресурсів граматики в поезії, до обстеження яких закликали свого часу знані в усьому світі мовознавці Р. Якобсон, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунський, Ю. В. Швельов.

Саме проблемам вивчення поетичної морфології, зокрема актуальному і малодослідженому питанню функціонування іменних категорій у російській поетичній мові, і присвячена рецензована праця, автор якої ставить перед собою завдання з'ясувати взаємозв'язок смислових засад творення поетичного тексту з його морфологічною будо-

вою, виявити креативний потенціал морфологічних компонентів поетичного мовлення, що, безперечно, повинно сприяти встановленню нових можливостей та перспектив мовного розвитку. Основна увага дослідниці сконцентрована на експресивних ознаках нормативних морфологічних одиниць та сполучень. Таке бачення проблеми відзначається науковою новизною, а це робить працю не стереотипною в лінгвопоетичному просторі дослідження мови віршованих текстів. Праця виконана на багатому поетичному матеріалі, із залученням творів (183 позиції) від початку XIX ст. до сучасних текстів, зокрема і тих поетів, що поповнюють російську поетичну скарбницю, працюючи на теренах сучасної України — Харкова, Ужгорода та інших міст.

У першому розділі монографії «Основы лингвопоэтического описания морфологии стихотворного языка» опрацьовано теоретичний матеріал щодо становлення й розвитку лінгвопоетичного вивчення мови художнього тексту від мовознавчих студій О. О. Потебні, наукових напрямів початку XX ст., концепцій В. В. Виноградова, Р. Якобсона та Л. В. Щерби до сучасних антропоцентричних засад вивчення поетичної мовотворчості. На жаль, для оглядового викладу матеріалу не використано праці В. М. Русанівського та Ю. В. Швельова<sup>3</sup>, які могли б сприяти глибшому висвітленню сучасного стану лінгвопоетики. Виходячи з мети і завдань праці, автор наголошує на граматичному аспекті сучасних лінгвістичних теорій, адже саме вони виступають під-

<sup>1</sup> Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови. — Х., 2001. — С. 194.

<sup>2</sup> Гулак А. Т. О стилистике русской художественной прозы. — К., 2007. — 214 с.; Калайник В. С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. — Х., 2011. — 368 с.; Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація. — Х., 2010. — 527 с.; Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). — Х., 2010. — 488 с.

<sup>3</sup> Русанівський В. М. Естетика художнього слова // Культура слова. — К., 1976. — С. 47–57; Русанівський В. М. Слово в поезії // Рідне слово. — 1972. — Вип. 6. — С. 50–53; Швельов Ю. В. Из наблюдений над языком современной поэзии : Ора-тор. жанр в полит. лирике П. Тычины // Науч. зап. Укр. ком. ин-та журналистики. — 1940. — Кн. 1. — С. 127–142; Швельов Ю. В. Из наблюдений над языком современной поэзии : О языке поэзии П. Г. Тычины // Учен. зап. Харьк. гос. ун-та им. А. М. Горького. — 1940. — № 1. — С. 41–99.

грунтям наукових пошуків лінгвопоетичного потенціалу морфологічних одиниць, наборів та комбінацій, доводить необхідність порівняльного аналізу поетичного тексту, який спирається на загальномовні структурно-семантичні і стилістичні характеристики одиниць, а також аргументує обстеження інтертекстуальності як важливого засобу художнього тексту, що повинен вивчатися і на граматичному рівні.

У наступних двох розділах «Именные грамматические категории и лексико-грамматические разряды имени в языке русской поэзии» та «Регулярные способы выделения морфологических значений в поэтическом тексте. Их роль в формировании поэтических смыслов» автор подає власну модель лінгвопоетичного аналізу морфологічного рівня тексту, виводячи систему тих можливостей, яких набувають морфологічні одиниці та комбінації, і семантичного потенціалу категорій та закономірностей віршованої мови. Виходячи з положення про те, що актуалізацію одиниць морфологічного рівня зумовлює взаємодія трьох головних законів поетичного мовлення, тобто поетичного ритму, єдності і цілості віршового ряду та принципу композиційності, дослідниця вичерпно розглядає способи актуалізації граматичних значень іменних частин у поетичній мові, звертає увагу і на особливості стосовно цього частиномовних транспозитів, до яких вона передусім зараховує субстантивати.

Особлива увага в рецензованій монографії приділяється можливостям комбінування морфологічних одиниць, послідовно розглянуто смисловий та креативний потенціал морфологічних наборів і співположень, детально характеризується роль морфологічної селекції, морфологічної атракції, поетичної презентації граматичної парадигми та інших способів виділення морфологічних значень у віршованому тексті.

Щодо цих двох розділів сумнів викликає доцільність внесення до їхнього складу

підрозділу 4 розділу 2 «Онимы и апеллятивы в поэтическом языке» (с. 219–288), який, по суті, становить окреме ґрунтовне дослідження онімного простору поетичних творів. На наш погляд, можливо, варто було б у цьому випадку зосередитися лише на граматичному аспекті функціонування зазначених одиниць тексту. Поліпшенню сприйняття читачем глибоко аргументованого монографічного дослідження сприяло б і усунення переобтяженості тексту значною кількістю дужок, до яких вносяться фрагменти, що іноді містять зауваження з чотирьох (с. 247, 290) п'яти (с. 170), шести (с. 221) рядків тощо. Можливо, деякі спостереження автора на зразок «комбінаторний потенціал синкретичних синтаксичних утворень дуже високий» (с. 199), «апеллятивация поетонима ... є продуктивним способом перетворення значення слова» (с. 232) слід було б підтвердити кількісними підрахунками, що сприяло б більшій достовірності висновків.

Отже, можемо констатувати, що в русистичі вперше на великому матеріалі поетика граматичних категорій імені проаналізована комплексно, цілісно і представлена в системному вигляді. О. О. Скоробогатова крізь призму граматики дослідила віршовані твори різних періодів та літературних напрямів за двісті років, що дає підстави розглядати встановлені нею закономірності поетичної морфології як художні універсалиї, репрезентовані в російському поетичному дискурсі новітнього часу. Запропоновані у монографії підходи до вивчення граматичних значень і граматичних смислів відкривають нові горизонти для подальших пошуків як у сфері пізнання властивостей художнього тексту, так і в галузі досліджень тенденцій розвитку граматичної будови мови.

А. ЛУЧИК